

Romantik şeirdə simvol fərdiliyi

Günay Qarayeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Azərbaycan.

E-mail: gunaygarayeva@gmail.com

Annotasiya. Məqalədə Azərbaycan romantik şeirində bədii simvolun spesifik xüsusiyyətlərinə toxunulur. Azərbaycan romantizmində simvol problemi iki əsas aparıcı qaynağın - Şərq şeiri, klassik romantizm, sufi-təsəvvüf ədəbiyyat və mifologiya, din kontekstində araşdırılır. Qeyd olunur ki, XIX əsrə qədər güclü ənənələri ilə dominatlığını qoruyan təsəvvüf XX əsrə doğru umumşərq kontekstindən çıxaraq milli özünüdərk, istiqlal ideyaları, millətçilik məfkürəsi, türk xalqlarının mənəvi birliyi kimi yeni ideya-məzmunla yüklənir. Bu dəyişmələr poeziya əsasında mövcud olan ənənəvi model, obraz, motiv transformasiyasında yeni model, simvolik sistemi, "neosufizmi" formalaşdırır. Azərbaycan şeirində sufizmdən – neosufizmə, mifologiyadan-neomifologizmə keçidi şərtləndirən romantizm mərhələsi simvol transformasiyasında yeni ifadə və təsvir imkanları əldə edir.

Məqalədə H.Cavid, M.Hadi, A.Şaiq, A.Səhhət və b. romantiklərin yaradıcılıq nümunələri əsasında problemə elmi-nəzəri aspektdən konseptual yanaşılır, milli romantizmin yeni ideya-məzmun xüsusiyyətləri araşdırılır.

Açar sözlər: şeir, romantizm, bədii simvol, neosufizm, neomifologizm

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 17.08.2020; qəbul edilib – 26.08.2020

Symbolic individuality in romantic poetry

Gunay Garayeva

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS, Azerbaijan.

E-mail: gunaygarayeva@gmail.com

Abstract. The article touches on the specific features of the artistic symbol in Azerbaijani romantic poetry. The problem of symbols in Azerbaijani romanticism is studied in the context of two main sources - Eastern poetry, classical romanticism, Sufi literature and mythology, and religion. It is noted that Sufism, which maintained its dominance with its strong traditions until the 19th century, left the 20th century context and was loaded with new ideas and content, such as national self-consciousness, ideas of independence, nationalism, and the spiritual unity of the Turkic peoples. These changes which exist on the basis of poetry form a new model, symbolic system, "neo-sufism" in the transformation of the traditional model, image, motive.

The stage of romanticism in Azerbaijani poetry, which led to the transition from Sufism to Neo-Sufism, from mythology to neomythology, acquires new opportunities for expression and description in the transformation of symbols.

The article approaches the problem from a scientific and theoretical point of view on the basis of creative examples of H.Javid, M.Hadi, A.Shaig, A.Sahhat, and other romantics, explores new idea-content features of national romanticism.

Keywords: poetry, romanticism, artistic symbolism, neo-sufism, neomythologism

Article history: received – 17.08.2020; accepted – 26.08.2020

Giriş / Introduction

Azərbaycan romantizminin faktiki olaraq dünya romantizminin ədəbi-bədii təcrübəsindən uzun zaman geridə qalmasına baxmayaraq bədii struktur, poetik tərtibat, fikir, ideya, ictimai-siyasi görüş bucaqları, janr, üslub, obraz təkamülü baxımından bu məsafə o qədər də uzun görünür. Hər hansı bir metod və yaxud cərəyan bir başa şəkildə cəmiyyətdə kaos, ziddiyyətlərin yaranması, yeni fikir, düşüncə axınları və ictimai-siyasi durumun dəyişimi ilə əlaqəli meydana çıxır. Bu cür titmələr çox zaman metod və model dəyişimi, bədii düşüncənin struktur imkanlarının genişlənməsi, ən əsası özünə, kökə, yaddaşa, milli olana çağırış və qayıdışdır. Ədəbiyyatşünas və tənqidçilərin böyük əksəriyyəti romantizmin çox zaman "ağlauyğun cəmiyyət quruluşu" [12] prinsipinə əsaslanaraq maarifçilik ideyaları ilə birləşdiyi, bəzən isə Qərb romantizmində ağılın tənənsəsi və azad cəmiyyət ideyası"na [4] qarşı məhz milli romantizmdə maarifçilik ideyalarına önəm verilməsi kimi bir-birinə zidd fikirlər və eləcə də, klassizmə qarşı yaradılmış bir metod və yaxud müəyyən məqamda realistlərlə birləşən məfkurə birliklərinin olduğunu qeyd etmişdilər.

Əsas hissə / Main Part

Çox zaman romantizmin "ana fəlsəfəsinin" klassizmə qarşı qoyulduğu da iddia edilir. Klassizm ilə romantizm arasında əsas fərqliliyə diqqət yönəldən və onu elmi mülahizələri ilə əsaslandırmağa çalışan Ali Yıldırım "Klassik şiirde romantik söyləmə və ya Osmanlı Romantizmi" tədqiqatında yazır: "Klassizm ilə romantizm arasındakı təməl fərk, klassizmde insanın fikir, romantizmde isə duyğu təcrübəsinin ön plana çıxarılmasıdır. Romantizm, bu ikiləmə arasında klassizm və duyğu okulunun açıqlıqlarını törpüleyərək orta bir yol üzərində karar kəlməlidir. Yəni ne duyğudan yoksun düşüncə, ne düşüncədən yoksun duyğu tərcih edilmişdir" [2]. Romantizmin klassizmə qarşı bir akın olaraq yaradıldığı iddia edilərsə də, fikir və hissənin vəhdəti, insanın daxilə azadlığı, arzu və istəklərinə qarşı ısrarlı şəkildə dönüşü kimi ortaq xüsusiyyətlər onları bir-birinə daha çox yaxınlaşdırır. Klassik romantizmde ağılı və hissənin vəhdəti və bir yolda hər şeydən keçərək Mütləq olana – Allaha qovuşma arzusu, yeni romantizmdə eyni düşüncə ilə fərdin azadlığa qovuşma məqsədini ənənəvi sistemdə mövcud model dəyişimi ilə bədii-fəlsəfi düşüncədə yenilədi. Deməli, bu anlayışlar arasında əsas fərk "ulaşmaq istənen aməla bağlıdır".

Romantik şeirin simvolik qaynaqları və fərdiliyi: Azərbaycan romantizmi ələhiddə bir cərəyan kimi dünya ədəbi prosesindən kənar deyildir, lakin onun içerisində öz hüququ, milli tanıtımı ilə boy vermişdir. Romantizmin inkişafını Avropa, rus, türk, Azərbaycan ədəbiyyatında izləyən, hər bir mədəniyyətdə bu cərəyanın spesifikasiyasını, bədii simvollarından istifadə xüsusiyyətlərini izləməyə çalışan ədəbiyyatşünas Güldəniz Qocayeva yazır: ".....Avropa ədəbiyyatında, o cümlədən rus ədəbiyyatında maarifçiliyin daha sonra romantizmə, realizmə əvəzlənməsi növbəli bir proses kimi baş vermişdi. XIX–XX əsr Azərbaycan və Osmanlı ədəbiyyatında isə bu proses növbəli şəkildə deyil, maarifçilikdən başlamış qarışıq bir Renaissance hadisəsi kimi təmərküzləşdi. Yeni fəlsəfi, bədii-estetik qayəsindən asılı olmayaraq idrakə xidmət edən bütün ağılı və düşüncə prinsipləri yalnız bir istiqamətdə milli dirçəliş, milli özünədürək və milli istiqlal idealının qələbəsinə doğru yönəlmişdi" [9, s.105]. Milli romantizmdə güclü olan bu yönüm onu Avropa romantizmindən fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri idi. Azərbaycan romantizminin iki əsas simvolik qaynağı vardır. Bunlardan biri Şərqi şeiri, klassik romantizm, sufi-təsəvvüfi ədəbiyyat, digəri isə mifologiya, din, folklor xətti idi. Hətta eyni müstəvidə aktiv olan bu iki yönüm ayrı-ayrı müəlliflərin yaradıcılığında seçilməklə yanaşı (Mas., H.Cavid və M.Hadi şeirində sufi-təsəvvüfi şeirin imkanları geniş idisə, A.Şaiq, A.Səhəhət, C.Cabbarlı və b. yaradıcılığında kökə, mənşəyə, türk mifoloji görüşlərinə bağlılıq daha aparıcı idi – G.Q), tematika, janr çərçivəsində də fərqlilikləri göstərirdi. Romantik şeir əsasən klassik Şərqi şeirin ənənələri, simvolik sistemi üzərində qurulmuşdur. Nəsr və dramaturgiyada isə mifoloji görüşlər, folklor motivləri, dini süjet və əfsanələr əsas qaynaq idi. Hər iki istiqamətdə poetik sistem yenilənir, kamil insan haqiqətə axtarışları, Mütləq olana, Allaha sevgisini obrazlaşdıraraq sufi-təsəvvüfi simvollar yeni romantik qəhrəmanın vətən, millət, azadlıqla bağlı görüşlərində dekonstruktiv formada yenidən dövriyyəyə çıxırdı. Məhz bu baxımdan milli romantizm

Avropa təcrübəsindən daha çox bədii düşüncədə mövcud olan ənənələri yeni poetik strukturda inkişaf etdirərək fərdin ideal cəmiyyət, xoşbəxt gələcək arzularını ifadə edirdi.

Romantik şeirin poetik strukturunu, yaradıcılıq metodunun tərkibinə daxil edilən məsələlərə münasibəti və fikri şərtləndirən əsas meyarlardan biri də obrazlar, xüsusilə, simvolik obrazlar sistemidir. Ədəbiyyatşünas Kamran Əliyev simvolikanı romantizmin əsas əlamətlərindən biri hesab edərək yazır: "...simvolika romantik yaradıcılıq metodunun əlamətlərindən, özünəməxsus keyfiyyətlərləndirən biridir. Belə bir məhrəmlik və doğmalıq romantizm sənətinin yalnız bədilik amili deyil. Burada romantik sənətkarın ictimai idealları, qaya, məqsəd axtarışlarının da lazımı dərəcədə payı vardır" [5, s.157]. Romantik şeirimizin özünəməxsusluğunu, onu dünya romantik ədəbiyyatından fərqləndirən xüsusiyyətləri öyrənmək, mənimsəmək üçün ayrı-ayrı oxşar mövzular, ideyalarla zəngin olan universal simvolların düzümü, obrazda ümumiləşən əsas qaya, fikir yeniliyini, bir sözlə, poetik sistemdə dinamikliyini izləmək zəruridir. Çox zaman bədii simvolların doğru-dürüst açılmaması Azərbaycanda romantizmin birbaşa şəkildə Avropa və Rus romantizminin təsiri ilə ələqələndirilərkən yanlış konsepsiyalara yol açmışdır.

Simvolik model dəyişimi. Sufizmdən – neosufizmə keçid: Hər bir mədəniyyətdə təkrarlanan yeni simvolik model əsasını yaddaşa, şüurlu qatda mövcud sistem əsasında formalaşdırır. İctimai-siyasi məsələlər, müasir dövrün paradoklları ənənədən gələn, yaddaşda mövcud olan model, obraz və motivdə simvolik məzmunu dekonstruksiya və transformasiya yolu ilə dəyişə, yeniləyə bilər. XIX əsrə qədər güclü ənənələri ilə poeziyada dominantlığını qoruyan təsəvvüf XX əsrə doğru ümumşəxş kontekstindən sıvırlarək milli-məfkurənin formalaşması, sosial-ictimai məzmunun aktivləşməsi ilə ideya-məzmun dəyişiminə uğradı. Bir neçə istiqamətdə nəzərə çarpan bu dəyişiklik çoxəsrlik poeziyanın nüvəsində mövcud olan model, obraz, motiv transformasiyasında yeni simvolik sistem – "neosufizm"i formalaşdırdı. Ədəbiyyatşünas Tahirə Məmməd "Neosufizm: yaradıcılıq və nəzəriyyə" adlı tədqiqatda sufizmdən neosufizmə keçid mərhələsinin XX əsr Azərbaycan romantizmində konturlarını cizmiş və sufizmin bir neçə istiqamətdə dəyişik təzahüründən danışaraq qeyd etmişdir: "Bu orta əsrlərin sufizmi deyil. Yeni dövrə fərdin, şəxsiyyətin, millətin və insanlığın haqqı və hüququ haqqında "gözləlik, sevgi, məhəbbət" ənənəsinin yeni interpretasiyası əsasında qurulmuş təza təlim və poetik dilin yeni oxunuşudur; neosufizmdir" [14, s.6]. Sufi-təsəvvüfi ədəbiyyatda aşıqın çətin sınaqlar qarşısında müəyyən mərhələlərdən keçərək haqqı-mütləqi dərk etmə, vəhdəti-vücudə, öz əslinə qayıdış modeli dəyişilir, mövcud konsepsiya, bəxş müqəddəs statusda olanlara münasibətdə yenilənir və əski təlim əsasında əvəzlənmə romantik ədəbiyyatda yeni model formalaşdırır. Bu proses demək olar ki, Azərbaycan romantikləri ilə yanaşı, bir çox islam ölkələrinin bədii nümunələrində rast gəlinməkdə idi. Massinonun fikrinə, "simvolik birlik ümumilikdə müsəlman xalqının sənətinin qarışığını təşkil edir" [10, s.58]. Romantizmde sufizmdən neosufizmə, mifologiyadan neomifologizmə keçid mərhələsi ənənənin təkrarlanması deyildir, simvol transformasiyasında yeni poetik sistem formalaşması və yaradıcılıq metodunun fərqli bədii ifadə və təsvir imkanlarını fərdiliyi idi. XX əsr Azərbaycan və türk romantik ədəbiyyatında sufizmin təzahürü ideya-məzmunla əlaqəli olaraq simvolik model dəyişimində nəzərə çarpar. Haqq aşıqı bütün çətinliklərə dozərək, sınaqlardan keçib kamilləşərək öz məşuqına, Haqqı-mütləqə, xılıqatı var edən və var etdiklərində yaşayan məşuqı dərkədən yeni ideal aşığı – Vətən, Millət səvdəsinə yönəlir, sosiallaşır. Bunun ilk işarları türk ədəbiyyatında N.Kamal yaradıcılığında başlanırsa, H.Cavid, M.Hadi, A.Şaiq, A.Səhəhət, A.İldırım və b. yaradıcılığında nəzərə çarpar. Romantik şeirdə yar, məşuqə, mələk, pəri, afət, əğyar, canan kimi klassik şeirin simvolik obrazları ənənəvi mənalarını saxlamaqla yeni ideya – məzmun kəsb edirdi.

Romantik şeirdə simvol, işarə və ehyamlardan istifadə fikrin üstüörtülü şəkildə ifadəsi ilə yanaşı, müəllifin dünyagörüşü, bəxş və düşüncə, hiss ələmi, ənənənin oturucluyunun əsas meyan kimi çıxış edir. Klassik şeirin hicab, niqab, dekonstruktivləşmə çadrasından romantik şeirdə tez-tez təsadüf olunur. "İşığı da, qaranlığı da poetik rəmz müstəvisində görəndə" H.Cavid şeirində bu simvollar müqəddəs olanların gizlində qalmasını şərtləndirən obrazlardır. Cavid fəlsəfəsində gizlin şeirin aşıq şeirdən üstünlüyü, gözəlliyin qapalılığını, gizliliyini pərdələyən örtüdür. Ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayev yazır: "Caviddə hətta təbiətin gecəsi və qaranlığı da işıqlı poetik rəmzdür – gözəlliyin büründüyü çadra, ya-

xud "sirləri", sehiri, müqəddəsiyi gizləyən bir örtüdür" [8, s.313]. Bu örtü həm də Hüseyn Cavidin sə-nət meyarı, estetikasını şərtləndirir.

*Mən açıq şeirdən də həzz edərəm,
Fəqət ən gizli şeiri çox sevərəm [6, s.83].*

Hüseyn Caviddən fərqli olaraq Abbas Səhhətın "zəmanə çünki fəna bir zəmanədir, eyham ilə, kinayə ilə natiq olmalı" fikirləri fəlsəfi-tarixi xronikallıqdan çıxaraq bürşəyə şəkildə icima-siyasi məzmunla yüklənir.

Romantik əsərdə fikir, ideya ayn-ayn simvolik obraz və detallar üzərində qurulur. Hansı ki, bunlar bədii yaddaşda öz mövcudluq, varlıq stixiyasını çoxdan əldə edib. Çox zaman simvolun çoxmə-nənliliyi onun digər troplardan fərqləndirici xüsusiyyəti kimi götürülür. Simvol çoxmənalı deyil, çox ideyaldır. Simvol təkrarlanmır, yenidən doğulur, təkrarlanan yalnız quruluş, forma və daşdığı ilkin mənadır. Əgər mədəniyyətdə istənilən hər hansı bir simvol kontekst dəyişmədən təkrarlanırsa, o artıq simvolik dayanıqlığını itirir. Bədii düşüncədə mövcudluq qazanmış hər bir simvolun özünün daşdığı mənə və işarəti mövcuddur. Romantik ədəbiyyatda obraz müəllif tərəfindən sürülə şəkildə qabardılır, onun geniş təqdimatı ümumiləşdiriləcək ideyanın açılıb konkretləşməsinə şərait yaradır. Bəzən obrazın transformasiyasında müəyyən bir xüsusiyyəti detal olaraq götürülür və simvollaşa bilər. Romantik şeir-də mifologiyadan, folklorlardan, klassikanın işlək obrazlarından gələn bu xüsusiyyətlər çoxdur. Folklor örnəklərində niqab, klassik ədəbiyyatda sufi-təsəvvüfi simvol kimi niqab, hicab "sevğilinin kendi irə-desiylə aşıyla arasına koyduğu engel" [15, s.277], romantik ədəbiyyatda qadın, hicab, örtü kimi sim-vollaşdırılan obraz bütün islam mədəniyyətini çevrəyən dinamik obrazdır. Allahla insan arasındakı məsafənin, həqiqətin, gizlinlərin, müqəddəslərin faş olmasını əngəlləyən hicab, yeni dövrdə H.Cavid, M.Hadi, A.Şaiq A.Səhhət və b. romantiklərin yaradıcılığında işlək funksiyasını yaşadaraq Şərqi ölkələ-rini bürümüş qaranlıq, ətalət simvolizə edir. Pərdə həqiqət üzünə çəkilmiş örtüdür. Akademik Məmməd Cəfər Hüseyn Cavidin "Pənbə çarşaf" şeirinin mətbuatda nəşr olunmasından sonra bir çox şairlə-rin qəzəbləndiyini və M.Hadinin bu şeirə cavab olaraq yazılmış "Əlvahi-nəfəsət" adlı məşhur şeirini misal gətirərək yazır: "M.Hadi qəzəb və kinayə ilə dolu olan bu şeirində qadın müdafiə etməyi cəhə-lət, nadanlıq, düşüncəsizlik adlandırır, bu mürtəce fikri azadlıq, mədəniyyət, tərəqqi və inkişaf əleyhi-nə çevrilməsi bir görüş hesab edir, qadınlara "örtün!" deyə məsləhət verməyi həyatdan geri qalmaq, müasir həyatın ruhunu, tələbini anlamamaq əlaməti kimi qiymətləndirirdi" [13, s.70]. Burada bir mə-sələyə diqqət yönəltmək istəyirik. Romantiklər üçün dar, məhdud məsələlər, konkret məkan səciyyəli hədislər əsaslı deyil. Qlobal, başarı düşüncə, ətrafda gördükləri və duyduqlarının fonunda daha geniş problemlərin qoyulması və çözülməsi romantik tematikanın və şair fərdiliyinin göstəricisi idi. Obraz bürşəxəli deyil, daxili tutumunda geniş miqyaslı məzmunla yüklüdür. Biza belə gəlir ki, Məmməd Cə-fər müəllim Məhəmməd İladinin şeirindəki obrazın simvolikliyinə nəzərə almayaraq "Əlvahi-nəfəsət" şeirində qadınların örtünməsinə, hərfi mənada mövcud çadraya qarşı münasibət kimi qiymətləndirmiş-dir. Şeirdə dinamik simvolik vahidlər – gecə, gülüzlü səhər, yıldırım, siyah, pənbə, çarşaf, niqab, kölgə, afitab və s. obrazlar inqilabı simvolizə edərək, bütün Şərqi bürümüş qaranlığın, gerliyin, ətalətin, kölələyin, insan azadlığını buxovlayan örtüdən qurtulmaq ideyasını ümumiləşdirirdi.

*Bir ildırım olsam da, arişəm gecələrdən
Bir parça olan örtüyü gül üzli səhərdən...*

*Mən pənbə çarşafın da ədvi-vi-həyatıyam,
Ölsün niqablar!*

*"Çarşaf!" Bunu qovmalıyız hər lüğətdən,
Yaşasın ləfzi-inkişaf!...*

*Doğmaz zəmini – Şərqdə ruhi-tərəqqiyat,
doğmaza inqilab! [11, s.169-170]*

Simvolik model dəyişimində klassik romantizmle XX əsr Azərbaycan romantik ədəbiyyatı-nın simvolik vahidlərinin birləşməsi yeni model tiplərini təqdim edir. Pərdə, niqab insanın Allahla, obrazlı desək aşıq-məşuq arasında olan sərhəd kimi düşünülürdü. M.Hadi şeirində yeni yar-statusunda sosiallaşan niqablı məşuq obrazı neosufimədə hürriyyətin yeni simvolik vahidinə çevrilir. Bu da əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi Məhəmməd Hadi şeirində yalnız örtüdən azad olmaq kimi bəsit, məhdud dünyagorüşü deyil. Şairin "Nəğməyi-əhrəranə", "Duşməyi-hürriyyəyə", "Gül, sevdiciyim gül", "Zavallı könüm" və s. şeirlərində ideya daha aydın ifadə olunur.

Əslində niqab, hicab obrazları dəyişən modelin tərkibinə daxil olan obrazın kiçik hissəcikləridir. Model dəyişimi bədii nüvəsinə daxil edilən bütün elementləri yeniləyir.

*Əsarət zülməti məstür edirkən vəchi-afaqı,
Üfiqdən doğdu nəğah şəmsi-pərtövbari-hürriyyəti*

*Müəssəm bir xəyalət, ya həqiqətsəmmi sən, cana?
İnanmaq istəməm nəzərə, ey diydəri-hürriyyəti!*

*Niqabı sal üzündən ərzi-ruyi-ibtisam eylə,
Görənlər söyləsinlər dilbəri-səhkar, hürriyyəti! [11, 25]*

Simvolik model dəyişimində mifologiyadan – neomifologizmə keçid: Simvolik modeldə tək-cə bir yönümlü şəkildə sufizmədən-neosufizmə deyil, mifologiyadan-neomifologizmə keçidi romantik şeir nümunələrində izləmək olar. "Romantizmin mif düşüncəsini canlandırmaq istəyi" olduğunu qeyd edən ədəbiyyatşünas Nadejda Pavlovna romantik ənənədə mifə münasibəti belə şərtləndirir: "Mifə yeni münasibət iki əsas dəyişiklikdən irəli gəlir. 1) dini-iqtisadi böhranın başlanması ilə müəllif müxtəlif mifoloji ənənələrə diqqət yetirir. 2) Arxaik formalın təqdim, müəlliflərə hazır mifoloji modellərin, ar-xetiplərin yenidən düşünülməsi imkanı açır" [7]. Bu proses mətnin struktur imkanlarını da yeniləyir. Mifə qaydış təbii ki, mif düşüncəsinin təkrarı deyil, bunun yenidən təkrarlanması da mümkündür deyil, əgər nəzərə alsaq ki, mifdə əsas meyara olan anlayışlar öz nüvəsində mənə aparcılığını saxlamış, məz-mun isə obraza, anlayışlara yeni interpretasiyada qaydış tələb edirdi. Milli yaddaşda və ümum dünya-görüşdə mövcud olan simvolik vasitələrin yenidən dirçəlməsi müəllif və milli simvolizmin dirçəlmə-sində əsas meyara çevrilir. Mövcud olan mif əsasında yeni mifologiya yaratmaq romantizmde neomi-fologizmin ilk təzahürü kimi meydana çıxır. Y.V.Göte, A.Hofman, F.Şiller, Novalis yaradıcılığında yeni fəlsəfi fikir mifə qaydış və mif yaratmaq təşəbbüsü kimi meydana çıxmış və XX əsr Azərbaycan romantizmində Ə.Hüseynzadə, H.Cavid, M.Hadi, A.Şaiq, C.Cabbarlı və b. yaradıcılığında da aparcı meyara olmuşdur. XX əsr Azərbaycan romantik şeirində folklor motivlərindən, mifoloji obrazlardan ist-fadəyə yönümləri çəşidli idi.

1. Folklorlardan, əsatiri, əfsanəvi obrazlardan, mifoloji sujetlərdən, dini rəvayətlərdən istifadə. Simruq quşu, pəri, ay, ulduz, günəş, mələk, Nuh, Adəm, "Qızıl Alma"bağı və s.

2. Demonik qüvvələrdən istifadə; İblis, div, dekonstruksiyalı sosial obrazlar və s.

Düzdür, əgər nəzərə alsaq ki, əfsanə və əsatirlərdən, folklor obraz və sujetlərdən istifadə nəsr və dramaturgiyada aparcı idi, lakin Azərbaycan romantik şeirində də bu bəhrələnmənin həm neomifo-loji aspektlərini, həm də bunun əsasında yeni dövrün romantik navotir mif yaradıcılığını gormək mümkündür. Bu cür bəhrələnmə həm də geniş məzmunluluğu ilə əhatəli görüşlərin, istəklərin və arzuların, ideologiyaların ümumiləşdirilməsi obraz tipləri kimi verilir. Folklor motivlərindən geniş istifadə olu-nan Ə.Hüseynzadənin "Məcnun və Leylayı-islam", A.Şaiqın "Dan ulduzu", "Arazdan Turana", A.Səhhətın "Şair və şeir pərisi" və s. əsərlərdə pəri, gözəl qız obrazı türkün birliyi, Şərqi ölkələrinin vəhdəti, Turançılıq ideologiyasının simvolik, alleqorik obrazları kimi çıxış edirdi. Romantik bədii mətnədə aktiv simvollarından biri olan pəri, gözəl qız mifoloji obraz kimi əfsanələrdə, folklor nümunələ-rində, xüsusilə, "Kitabi Dədə-Qorqud" dastanlarında, nəğələrimizdə əsasən birdən zühur edən, çox za-man qaranlıq gecədən qopan qeyri-adi varlıq şəkildə təsvir edilir. Məkan baxımından əsasən dəniz-dən peyda olan pəri, gözəl qız obrazı romantik ədəbiyyatda Ə.Hüseynzadə, H.Cavid, A.Şaiq, A. Səh-

hət və b. yaradıcılığında daşdığı missiyada ənənəvi simvolik kodları yaşadaraq yeni məzmununda inqilabı, azadlığı, çox zaman Şərq ölkələrinin birgəliyini, vəhdətini simvolizə edir.

A.Şaiqin 1914-cü ildə yazdığı "Dan ulduzu" şeirində simvolik model mürəkkəb quruluşa malikdir. Şeir süjet quruluşu baxımından nağıllardakı qəhrəmanın qəhrəmanlıq aktı ilə bağlı situasiyalardan, sınaqlardan keçməsi, iki yol ayrıcında seçimi, müxtəlif qüvvələrlə rastlaşması fonunu xatırladan ağır sınaqlar qarşısında qalan xalqın özünü təsdiq məqamında düzgün seçimini canlandırır. Dəhşətli, zülmət dolu, qorxunc, hər tərəfi fəlakət bürümüş çöl, sağı uçurumlu dərə, solunda isə yaşıl, sevimli çəmənlər! Həmin çəmənlərdə birdən-birə gözəl bir qızın əlində al bayraq peyda olması, ətrafda qorxu, tələş içində olan insanlar o çəməna çağırışı yenə də nağıllarda nicat yolunu pəri vasitəsilə aktlaşdıran qəhrəmanı xatırladır.

*Sağ əlində gözəl bir qız tutmuş idi al bayraq,
Gözlərini o qaranlıq çöla dikmişdi ancaq.
Qız bayağı sallayaraq uca səslə bağurdu,
Səhraçakı insanları o çəməna çağırdı [1, s.53].*

Çətinliklər, sınaqlar qarşısında qalan xalq vəhdət halında bütövləşərək bir bayraq altında birləşir. Müəllifin alleqorik obraz kimi təqdim etdiyi "gözəl qız" obrazı Türk xalqının birliyini, Turanlıq ideologiyasını simvolizə edir.

*Nura boyanmış gözəl qız uzadaraq əlini,
O qaranlıq uçurumdan qurtarır qız-gəlini.
Diqqət ilə bir də baxdım, görünmə murlu qızı,
Sevdim onu, bir də ona ad qoysdım "Dan ulduzu" [1, s.53].*

Eyni romantik simvola hələ A.Şaiqdən neçə illər öncə Ə.Hüseynzadənin bədii-fəlsəfi yaradıcılıq nümunəsi olan "Məcnun və Leylای-islam" əsərində rast gəlinir. A.Şaiq şeirindəki yığcam süjetlilik burda daha mürəkkəb, simvolik şəxslənmənin zənginliyi ilə diqqəti cəlb edir. Burada gözəl qız İslam ölkələrinin simvolu kimi özündə mifoloji quruluşa, sufi-təsəvvüf təlimindən irəli gələn məqamları birləşdirərək yeni dövrün kontekstində təqdim olunur. Azərbaycan romantizmində pəri, gözəl qız obrazları həm simvolik, həm də alleqorik məzmunludur. A.Şaiq "Arazdan Turana" şeirində də yenidən bu simvola müraciət edir. Əgər "Dan ulduzu" şeirində əlində al bayraq böyük bir izdihamı öz arxasına aparən pəri azadlığın, birgəliyin alleqorik simvolu idisə, şairin 1919-cu ildə qələmə aldığı bu şeirində pəri böyük Turan dövlətinin taleyi məsələsini qabardır. Turan elini simvolizə edən gözəl qız, pəri təhlükəni hiss edir. Şeirdə "Qızıl alma bağı", "pəri", "div", "Qara quzğun" obrazları romantik şeirdə simvolik süjetin qurulmasında apancı funksiya daşıyıcısına çevrilməklə simvolik statuslu ənənəvi obrazların dekonstruktivliyi yeni ideyanın, məqsədin ümumiləşməsinə yönəlir.

*Girmiş sehirli divlər qızıl alma bağına,
Qara quzğun uçuşmuş soluna və sağına.
Derlər, dünya gözəlinin dizində yad başlar var,
Süzgün, bayğın gözündə qan köpürən yaşlar var.
Bərlənmiş gül kibi gündən-günə soluyor,
Qara, gur saçlarını əlləriylə yohuyor.
Gülümşərkən ağzından güllər saçan o gözəl
Şimdi ağlar, gözündən inci damlar xain əl
Girmiş məsum qoynuna, yaralayır köksünü [1, s.68].*

Şeirdə işlədilan hər bir obraz, detal simvolik tutumludur. Pəri-Turan elini, Qızıl alma bağı cənəti simvolizə edərək doğma yurd anlamında, Div isə vətənin, bütöv türkçülüyn əleyhinə olan imperialist dövlətləri simvolizə edir. Şeirdə şairin nikbin şəkildə inamı obrazda simvolik ifadəsini tapır. Eyni obraz tipinin funksionallığını A.Səhhətin "Yuxu", "Şair, ilham pərisi və Şəhərli", eləcə də, C.Cabbarlının "Qız qalası" poemasında da görmək olar.

Noticia / Conclusion

Romantizm Ə.Hüseynzadənin "tənəvvürati-zehniyyə" (ağıl), "təhəyyücatı-qəlbyyə" (hissin) vəhdətindən yaranmış və öz estetik prinsipləri, görüşləri baxımından ənənəvi ədəbiyyata yad idi. Poetik quruluşu baxımından mürəkkəb və çoxcəhətli funksiya malik simvolun romantik ədəbiyyatda özünəməxsus, fərqli simvolik sistemi mövcud olmuşdur. Obrazın tarixi təkamül prosesində müxtəlif mərhələlərdən keçərək romantik ədəbiyyatda birgəlik qazanması simvolik sistemin yenilənməsi və təkrar doğuluşu idi. Yararlanma, qaynaq olaraq mifoloji və dini simvollara müraciət Azərbaycan romantizmi ilə dünya romantizmi arasında bağlılığı təmin edirdisə, lakin bu prosesdə qaynağa əsaslanma hər bir xalqın düşüncə tərzini, psixologiyasını, fərqli ictimai-sosial şəraitə uyğun olaraq dəyişən idi. Bədii düşüncədə simvolika yalnız "bədililik amili" deyil. Bu həm də ideala və yeni ideyaya çağırış amili idi. Romantizmdə ənənədə mövcud olana müraciət yaradıcılıq metodunun ümumi, xarakterik xüsusiyyəti olsa da, modelin təbii baxımından fərqlənirdi. Azərbaycan romantizmində "türk metafizik düşüncəsi və təsəvvüf zehniyyəti" [3] dünya romantizminin mifoloji və dini yaddaşdan bəhrələnmənin oxşar səciyyəsi deyildi. Milli romantizmdə türk etnik yaddaşı ilə orta çağ İslam zehniyyətinin əsasında bədii düşüncədə mövcud olan sufi-təsəvvüfi simvolikanın identivliyi model dəyişməsinə, neomifologizm və neosufizm keçiddə yeni simvolik modelin təqdimi ilə şərtləndi. Avropa ədəbiyyatı romantizmin bətinində simvolizim ədəbi cərəyanını doğursa da, Azərbaycan romantizmində tarixi şərait, yeni ideologiyaların formalaşması, ictimai-siyasi iqlimin sərbəstləşməsi simvolizimə romantizmin bətinindən kənara çıxmağa imkan yaratmadı. Lakin buna baxmayaraq, uzun müddət Azərbaycan şeiri məhz romantik simvolik sistemin identiv, dekonstruktiv simvol mexanizmi ilə bədii düşüncəni yeni ideyalarla zənginləşdirə bildi.

Ədəbiyyat / References

1. Abdulla Şaiq. Arazdan Turana. Bakı, Nurlan, 2003
2. Ali Yıldırım. "Klassik şiirde romantik söylem ve ya Osmanlı Romantizmi. http://www.turkoloji.cukurova.edu.tr/ESKIP%20TURK%20%20EDEBIYATI/ali_yildirim_klasik_siirde_romantik_soylem.pdf
3. Azər Turan. Cavidnamə Bakı, Elm və təhsil, 2010
4. Əhmədov Bədirxan. XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatı, mərhələlər, istiqamətlər, problemlər. Bakı, Elm və təhsil, 2015
5. Əliyev Kamran. Romantizmin poetikası. Əsərləri, 10 cildə, 2 c. Bakı, Elm və təhsil, 2018
6. Hüseyn Cavid. Əsərləri. 4 cildə, I c., Bakı, Yazıçı, 1982
7. Kroxina, Nadejda Pavlovna. Mif i simvol v romanticheskoy traditsii, 1990. <http://cheloveknauka.com/mif-i-simvol-v-romanticheskoy-traditsii>
8. Qarayev Yaşar. Seçilmiş əsərləri. 5 cildə, IV c. Bakı, Elm, 2016
9. Qocayeva Güldəniz. Azərbaycan romantik poeziyasında bədii simvol. Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı: araşdırmalar. Bakı, "Avropa" nəşriyyatı, 2019
10. Massinon I. Metodi hudojestvenno go virajeniya u musulmanskix narodov. Arabskaya Srenevekovaya Kultura i Literatura. Moskva, 1978
11. Məhəmməd İbadi. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı, 1957
12. Məhəmməd Cəfər. Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm. Bakı, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, 1963
13. Məhəmməd Cəfər. Hüseyn Cavid. Bakı, Elm və təhsil, 2019
14. Məhəmməd Tahira. Neosufizm: yaradıcılıq və nəzəriyyə. Bakı, Xan, 2016
15. Süleyman Uludağ. Tasəvvüf Terimləri sözlüğü. İstanbul, 2005
16. İsa Həbibbəyli. Romantik lirikanın imkanları. Bakı, Yazıçı, 1984.

Индивидуальность символа в романтическом стихотворении

Гюнай Гараева

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: gunaygarayeva@gmail.com

Резюме. В статье затрагиваются особенности художественного символа в азербайджанской романтической поэзии. Проблема символов в азербайджанском романтизме изучается в контексте двух основных источников - восточной поэзии, классического романтизма, суфийской литературы и мифологии и религии. Отмечается, что суфизм, который сохранял свое господство с его сильными традициями до 19 века, вышел из контекста двадцатого века и был загружен новыми идеями и содержанием, такими как национальное самосознание, независимость, национализм и духовное единство тюркских народов. Эти изменения образуют новую модель, символическую систему, "нео-суфизм" в трансформации традиционной модели, образа, мотива, существующей на основе поэзии. Этап романтизма в азербайджанской поэзии, приведший к переходу от суфизма к нео-суфизму, от мифологии к неомифологии, обретает новые возможности для выражения и описания в трансформации символов.

В статье на примерах творчество романтиков Г. Джавид, М. Хади, А. Шайг, А. Сиххат и др., автор подходит к проблеме с научно-теоретического аспекта, подход автора концептуальный, исследуются новые идейно-содержательные особенности национального романтизма.

Ключевые слова: поэзия, романтизм, художественные символы, нео-суфизм, неомифологизм